

TRANSMITERE SUCCESORALĂ ȘI TESTAMENTE ROMÂNEȘTI DIN TRANSILVANIA ÎN EPOCA NEOABSOLUTISTĂ. PARCURS ISTORIOGRAFIC ȘI ABORDĂRI CALITATIVE

Daniela Deteșan*

Abstract: *Testamentary succession, well outlined in Western historiography, has remained an open research site for the modern Transylvanian space. The small number of analyses regarding the transmission of wealth are linked to the difficulty and complexity of the subject. The study aims to establish a general conceptual framework and to conduct a historiographical and qualitative overview of testamentary inheritance. Although the inheritance legislation based on Austrian Civil Code continued being egalitarian among the children, a careful analysis shows us that the distribution was not entirely egalitarian. Romanian wills are studied briefly in the belief that peasant testaments provide precise information on living standards and inheritance practices. The article includes a case-study based on unpublished historical sources selected from the Bistrița-Năsăud National Archives.*

Keywords: inheritance practices, neo-absolutist era, succession processes, Romanian testaments, succession files, Transylvania.

1. Introducere

Sucesiunea testamentară, bine conturată în istoriografia occidentală, a rămas un șantier deschis pentru spațiul modern ardelean. Deși cercetările au crescut de-a lungul anilor și tematica nu mai este demult în stadiul de pionierat, totuși avem multe de recuperat. Au rămas întrebări de pus, termeni de definit, date de colectat, surse de identificat și valorificat, ipoteze de lansat, anchete de realizat. Conturarea unor direcții principale de cercetare, inovarea metodologică și conceptuală, realizarea unor instrumente de lucru, reprezintă doar câteva priorități de luat în considerare la nivel individual, dar mai ales instituțional.

Numărul redus de analize referitoare la transmiterea patrimoniului în epoca modernă se leagă de dificultatea și complexitatea subiectului. Schema de analiză se plasează la granița dintre istoria familiei, istoria dreptului, economie, istoria socială, istoria rurală, mentalități colective, antropologie, istoria bisericii, istoria femeii, imaginar social.

Articolul are ca obiectiv realizarea unui survol istoriografic și calitativ asupra transferurilor succesoriale, mecanismelor și dispozițiilor testamentare. El include un

* Cercetător științific II, dr., Institutul de Istorie „George Barițiu”, e-mail: detesan31@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-4153-3116>.

studiu de caz bazat pe surse arhivistice. Calitatea izvoarelor ne-a oferit oportunitatea de a identifica pattern-uri specifice unei regiuni puternic individualizate în arealul transilvan. Este vorba despre zona fostului Regiment Românesc II de Graniță. Cunoscut și sub numele de Regimentul Cezaro-Crăiesc Grăniceresc de Infanterie nr. 17, acesta a reunit 44 comune românești de pe Valea Someșului (Șanț, Rodna, Maieru, Feldru, Nepos, Năsăud, Sângeorz-Băi, Ilva Mică, Poiana Ilvei, Măgura Ilvei, Leșu, Feldru, Rebrîșoara, Rebra, Parva, Salva, Hordou, Telciu, Bichigiu, Mititei, Runcu Salvei, Mocod, Zagra, Poienile Zagrei, Suplai, Găureni), Valea Ilvelor (Ilva Mare), Valea Sălăuței (Romuli), Valea Bârgăului (Rusu Bârgăului, Josenii Bârgăului, Mijlocenii Bârgăului, Susenii Bârgăului, Prundu Bârgăului, Bistrița Bârgăului, Tiha Bârgăului, Mureșenii Bârgăului), Valea Șieului (Șieut, Mărișelu, Sântioana, Gledin, Monor, Ragla, Budacu de Sus) și Valea Țibleşelului (Poieni).

Regimentul se întindea pe o suprafață de 68 mile² echivalentul a circa 4.000 km². Reședința era opidul Năsăud din vecinătatea Bistriței. Aici, într-o zonă pitorească înconjurată de dealuri înalte locuia comandantul militar. Tot la Năsăud era reședința unui vicariat foraneu care aparținea de Episcopia greco-catolică a Gherlei. La Salva și Rodna s-a stabilit sediul celor doi ofițeri superiori. Recensământul organizat de autoritățile austriece în anul 1857 a înregistrat componența etnică românească și confesional greco-catolică majoritară¹ a populației.

Intervalul de timp analizat corespunde epocii neoabsolutiste. Reper cronologic important, anul 1849, marchează trecerea de la lumea medievală la cea modernă. Limita superioară corespunde instaurării liberalismului habsburgic când s-a înființat districtul românesc autonom al Năsăudului (1861).

O ipoteză de la care se poate pleca în analiză este că dacă legislația succesorală din Transilvania a fost egalitară, la fel ca la suedezi², spanioli³, francezii din zona de nord a țării⁴ sau vest-germani⁵, atunci și practica trebuia să fie la fel. Rămâne de verificat această prezumție printr-o critică și o exploatare masivă a actelor moștenirii și de deschis calea spre comparații cu alte regiuni (românești sau străine).

¹ Dintre cei 43.762 locuitori, 35.386 erau greco-catolici, 6.562 ortodocși, 1.054 romano-catolici, 483 mozaici. Vezi *Recensământul din 1857. Transilvania*, ediția a 2-a, coord. Traian Rotariu, Edit. Staff, Cluj-Napoca, 1997, p. 80–115; Apud Adrian Onofreiu, *Districtul Năsăud (1861–1876)*, Cluj-Napoca, Edit. Argonaut, 2010, p. 140–142.

² Martin Dribe, Christer Lundh, *Retirement as a strategy for land transmission: a micro-study of pre-industrial rural Sweden*, „Continuity and Change”, vol. 20, issue 2, 2005, p. 166.

³ Ramon Garrabou, *Systèmes de transmission des exploitations agricoles en Espagne aux XVIIIème–XXème siècles*, „Mélanges de l'École française de Rome, Italie et Méditerranée”, tome 110, no. 1, 1998, p. 30.

⁴ Franța a cunoscut o diversitate de legi, obiceiuri, practici și transmiteri succesoriale: egalitară în partea de nord și inegalitară în sud. Vezi Fabrice Boudjabaa, Marie-Pierre Arrizabalaga, *Les systèmes familiaux. De la cartographie des modes d'héritage aux dynamiques de la reproduction familiale et sociale*, „Annales des Démographie Historique”, 2015, no. 129, p. 166.

⁵ Johannes Kaska, *Equal but not identical. Modes of partible inheritance in early-modern Schlanders (South Tyrol) and medieval Lambach (Upper Austria) compared*, „The History of the Family”, 2022, vol. 27, no. 1, p. 100.

2. Cadru istoric și geografic

Ținutul Năsăudului sau **Granița Năsăudeană** cum mai era denumită zona din imediata vecinătate a Moldovei, a cunoscut până la Marea Unire patru forme distincte de organizare politică: a) perioada grănicerească (1762–1851); b) epoca administrației neoabsolutiste (1851–1861); c) perioada districtului militar (1861–1876); d) perioada comitatului Bistrița-Năsăud (1867–1918). Patenta imperială din 31 decembrie 1851 a marcat începutul erei neoabsolutiste. Guvernatorul Transilvaniei, baronul german Ludwig von Wohlgemuth (1788–1851), care în timpul revoluției pașoptiste și-a stabilit cartierul general la Bistrița, a dispus o nouă organizare administrativă în 10 comitate și 79 districte⁶. Regimentul de grăniceri s-a transformat în anul 1851 în Regimentul de linie nr. 50, iar locuitorii au început să plătească dare regească pentru case și pământ. În toate instituțiile „se purta” limba germană. Țăranii români militarizați numiți „cătanele negre” (după sumanele de pănură pe care le purtau ca uniformă) au fost obligați să-și reia vechile ocupații (cultivarea pământului, creșterea animalelor, exploatarea pădurilor, prelucrarea lemnului, textilelor, morăritul, rotăria, făurăria, mineritul, pomăritul, albinăritul). Districtul militar al Năsăudului devenea unul civil, iar sesia grănicerească se destrăma. Acești grăniceri, simpli în idealismul lor, au înlocuit flintele cu cartea și au transformat Năsăudul într-un centru cultural însemnat, cu multe școli: o școală primară elementară (1766), o școală normală superioară (1770), un institut militar (1784), o preparandie greco-catolică (1859), un gimnaziu românesc (1863) transformat în liceu. Elita năsăudeană împreună cu reprezentanții comunelor grănicerești au decis ca fondurile de montură și de provenie⁷ să fie folosite în scopuri culturale. În **Țara Năsăudului** „de când a venit cătănia” s-a păstrat și perpetuat spiritul comunitar, rigoarea și disciplinarea socială.

Regimul nemților (vremea nemților, domnia nemților) s-a caracterizat prin centralizare, germanizare, reorganizare administrativă, desființarea relațiilor feudale și împroprietărirea țăranilor. Atunci s-au înființat două instituții deosebit de importante: cărțile funciare și cadastrul pentru impozitul agricol. S-a introdus astfel un nou sistem fiscal prin patenta din 4 martie 1850. Se urmărea o evidență mai precisă a suprafețelor deținute de contribuabili și mărirea impozitului funciar la 10%⁸. În anii '50 s-au implementat schimbări legislative referitoare la dotă (zestre), bunurile comune ale celor căsătoriți și la dreptul succesoral (moștenire). Proprietatea se transmitea conform

⁶ Liviu Maior, *Habsburgi și români. De la loialitatea dinastică la identitate națională*, București, Edit. Enciclopedică, 2006, p. 169.

⁷ În perioada funcționării regimentului de graniță s-au format două fonduri: fondul de monturi (îmbrăcăminte) întemeiat în anul 1765 și fondul de provenie (aprovizionare) înființat în 1830. După desființarea regimentului aceste fonduri s-au folosit pentru progresul cultural al generațiilor viitoare. Vezi detalii la Lazăr Ureche, *Fondurile grănicerești năsăudene (1851–1918)*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2001; Cornelia-Nicoleta Vlașin, *Istoricul fondurilor grănicerești năsăudene (1851–1947)*, teză de doctorat, Cluj-Napoca, 2014.

⁸ Rodica Sofroni, *Aspecte privind situația financiară a Transilvaniei în perioada 1849–1867*, „Acta Musei Napocensis”, XIII, 1976, p. 449.

prevederilor formulate în capitolul VIII din Codul Civil Austriac⁹. Introdus în Transilvania prin patenta din 29 mai 1853, codul a instaurat un partaj egalitar între moștenitori¹⁰. Un an mai târziu împăratul Francisc Iosif emitea Patenta privind Procedura Judecătorească în Cauze Necontroverse (9 august 1854)¹¹.

3. Surse

La Arhivele Naționale Bistrița-Năsăud se păstrează dosare de succesiune în fondul *Sedria Generală a Districtului Românesc Autonom al Năsăudului (1860–1928)*. Adrian Onofreiu a valorificat acest impresionant fond în monografia districtului Năsăud (capitolul despre justiție)¹². Fondul furnizează informații juridice de natură civilă (procese de succesiune, legalizări de acte, aprobarea căsătoriilor) și penală (procese de furt, speculă, avort, paternitate, viol, crimă de lezmajestate, falsificare de documente publice, distrugere și tulburare de posesie).

Potențialul exceptional al documentației s-a reiterat cu prilejul publicării tezei de doctorat realizate de Claudia Sabău la Institutul de Istorie din Cluj¹³. A rezultat de aici o incursiune originală în istoria mai puțin cunoscută a avortului, proceselor de neglijență, crimă și maltratare a copiilor sau a cazurilor de sinucidere, care demonstrează o dată în plus bogăția nesfârșită a arhivelor.

Având la bază același fond documentar, în anul 2011 s-au publicat în premieră 103 testamente țărănești, într-un volum colectiv¹⁴. Ulterior, altă parte din sursele colecției rămase nepublicate au văzut lumina tiparului sub forma unei ediții critice dedicate căsătoriei și moștenirii¹⁵. Construirea unei baze de date¹⁶ ne-a relevat

⁹ *Codul civil general austriac cuprinzând textul oficial, legile, nouellele și ordonanțele publicate pentru completarea și modificarea acestuia sau privitoare la materialele cuprinse în el, aplicabile unele în Bucovina, altele în Transilvania* [infra: *Codul Civil Austriac, 1853*], traducere de Ioan Corjescu, București, 1921.

¹⁰ Conform art. 732, dacă testatorul avea mai mulți copii atunci averea se împărțea în părți egale, după numărul lor. Vezi *Codul Civil Austriac, 1853*, p. 195.

¹¹ *Patenta imperială din 9 august 1854 privind procedurile civile necontencioase*, „Buletinul Guberniului Provincial pentru Marele Principat Transilvania”, cursul anului 1854, secțiunea I, mănunchiul XIII, estrădat și trimis la 30 decembrie 1854, p. 546–639.

¹² Adrian Onofreiu, *op.cit.*

¹³ Claudia Septimia Sabău, *Și ne-au făcut din grănițeri, țărani. Mentalități colective în satele năsăudene foste grănicerești în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, Cluj-Napoca, Edit. Mega, 2015.

¹⁴ *Testamente din districtul Năsăud (1861–1871)*, ed.: Daniela Deteșan, Adrian Onofreiu, Mircea Prahase, Claudia-Septimia Sabău, Cluj-Napoca, Edit. Argonaut, 2011 [infra: *Testamente din districtul Năsăud*].

¹⁵ *Căsătorie și moștenire în Transilvania. Documente din a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, ed. Daniela Deteșan, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2013 [infra: *Căsătorie și moștenire ...*].

¹⁶ Demersul a presupus realizarea unei baze de date în format *Airtable*, văzută ca punct de plecare pentru investigații viitoare. În prezent datele se află într-un proces de extindere. Introducerea datelor a început în anul 2013. Până în prezent sunt incluse informații extrase din 172 de testamente datate 1852–1891, respectiv 106 inventare de avere realizate între 1866 și 1869. Investigația a fost extinsă în alte

informații de natură economică și conturează o imagine generală asupra acumulărilor de bunuri materiale din economia născădănească.

Avantajul major este dat de faptul că sursele din fondul Sedriei Generale s-au redat în limba română. Au fost scrise la mai multe mâini, cu peniță și cerneală neagră sau albastră, în caligrafii diferite. Ele nu conțin ilustrații, doar text, câteodată așezat în formă tabelară. Piese din dosarele succesiunilor, diverse ca formă și compacte ca și conținut, includ imprimări, citații, rezoluții, liste, protocoale, scrisori, inventare, atestate. Dincolo de formulările tipizate specifice protocolului pentru atribuirea unei moșteniri, se remarcă mulțimea de arhaisme, regionalisme, expresii populare și variații ortografice. Pentru autenticitate pe prima pagină se aplica un timbru și pe ultima pagină data, sigiliul comunal, semnătura testatorului și a martorilor. Donatorul care nu știa să semneze punea degetul în dreptul crucii, la fel și martorii.

Testamentele redactate în decada neoabsolutistă au un conținut enumerativ-descriptiv cam arid, cu o formulă stereotipă de început și de încheiere, între care se stabileau moștenitorii și averea primită de fiecare. Reține atenția înainte de toate, dimensiunea economică și modul cum se organiza post-mortem viața economică și socială a familiei. Transferul între generații constituia o procedură complexă care presupunea dincolo de aspecte juridico-religioase, probleme emoționale. Între testatori și succesori interveneau sentimente de afecțiune, respect, generozitate, concepte religioase, relații de familie, împăcări, răzbunări. Mai complicat era de gestionat felul cum se administra și se împărțea agoniseala de-o viață atunci când se uneau destine și copii proveniți din a doua, a treia sau chiar a patra căsătorie.

4. Parcurs istoriografic

Interesul pentru practicile succesoriale s-a accentuat în spațiul francez în anii 1970, deopotrivă la istorici și antropologi. De la început s-a evidențiat o opoziție bipolară, o dihotomie între două sisteme diferite („modèle égalitaire” versus „modèle inégalitaire de transmission du patrimoine”) abordate inegal în scrisul istoric. Din 1980 s-au multiplicat studiile asupra regiunilor cu sistem egalitar.

Jack Goody (1919–2015)¹⁷ etnograf, antropolog, africanist, profesor emerit și șef de departament la Universitatea din Cambridge, a discutat despre importanța

două regiuni ardelenice, comitatul Alba de Jos și Sibiu. Metodologic am transcris și centralizat toate informațiile extrase din surse. Ele sunt organizate în următoarele secțiuni: localitatea și data întocmirii (zi, lună, an), numele și prenumele testatorului, sexul, religia, starea civilă, domiciliul, numărul copiilor, data decesului, vârsta, starea activă, starea pasivă și averea consemnată. Adicional am adăugat detalii despre costul înmormântării și datoriile rămase după deces.

¹⁷ A fost unul dintre cei mai mari reprezentanți ai antropologiei sociale din secolul XX. A abordat teme precum înrudirea, căsătoria, concubinajul, adopția, adulterul, zestrea, grupul domestic, cultura materială și tehnologia, organizarea socială, tradiția orală, diferențe și variații cross-culturale între Europa și Asia, Occident și Orient. Datorită diversității intereselor sale științifice a fost apreciat pe cinci continente. Autor a peste 25 de cărți. Parcursul său biografic este cunoscut. A crescut și s-a educat în

transmiterii proprietății. A subliniat rolul și impactul bisericii în viața socială, cu accent pe abilitățile bisericii de a-și exercita autoritatea asupra căsătoriei și peste distribuția averii. Complexitatea fenomenului este ilustrată în discuția autorului pe marginea luptei dintre clanurile scoțiene și biserică/stat, în conflictul dintre Henri al VIII-lea și biserică în privința valabilității căsătoriei cu Katherine de Aragon, soția fratelui său mai mare Arthur. Trei factori majori explică schimbările sociale, în concepția lui: agricultura, urbanizarea și comunicațiile. În publicațiile târzii din anii 80-90 s-a arătat la fel de interesat de înrudire, proprietate, transmiterile între generații (de proprietate și cunoaștere), știința de carte (alfabet, sisteme de scriere), cimitire, metale. Munca de etnograf în nordul Ghanei l-a condus la descoperiri majore legate de subiectele investigate. Din 1969 a subliniat contrastul dintre sistemul african de moștenire și cel european (euroasiatic în sens larg)¹⁸. A investigat diferite aspecte ale obiceiurilor de moștenire din Europa pre-industrială rurală, coordonând un volum cu 10 eseuri la editura Universității din Cambridge¹⁹. Era perioada în care Peter Laslett și Tony Wrigley fondau The Cambridge Group for the History of Population and Social Structure (CAMPOP).

Impactul cercetărilor CAMPOP a fost mare în spațiul european dar și în Statele Unite. Grupul a lansat o investigație amplă asupra schimbărilor demografice înregistrate în Anglia de la mijlocul secolului al XVI-lea până la finalul secolului al XIX-lea. Era necesar ca descoperirile legate de compoziția și tipurile gospodăriilor să fie testate cu metode și aplicații noi, analize cantitative, tehnici statistice și simulări sofisticate pe computer. Schema propusă a vizat reconstituirea familială inspirată de modelul demografului francez Louis Henry.

Lawrence Stone (1919–1999) și-a legat numele de istoria socială, alături de Eric J. Hobsbawm și Edward Palmer Thompson. A predat 27 de ani la Universitatea Princeton. A abordat o varietate de subiecte, de la poziția economică și socială a aristocrației engleze, revoluția engleză (1640–1688), istoria educației, sculptura medievală, până la viața de familie inclusiv relațiile maritale și divorțul. Puțini istorici l-au egalat la numărul de pagini al cărților scrise. Masivul studiu despre familia engleză între Reformă și Revoluția Industrială (800 pag.) face apel la metode cantitative (tabele, grafice, appendice) pentru a studia viața de familie. Interesat de mentalități pe linia Școlii Analelor, Stone a introdus sintagma „individualism afectiv” cu scopul de a arăta că schimbările majore din viața familială au fost funcționale și

sud-estul Angliei. A luptat ca locotenent în Al Doilea Război Mondial. La 20 de ani a căzut prizonier în Africa de Nord (Tobruq, 1942). A fost transferat în Italia, de unde a scăpat adăpostindu-se la păstorii din ținutul muntos Abruzzo (în zona central-sudică a țării). Aici, în „cea mai verde regiune a Europei” și-a descoperit vocația de antropolog, manifestând un interes deosebit pentru cercetările de teren legate de transmiterea pământului. Din anul 1966 Goody a devenit directorul Centrului de Studii Africane și din 1973 profesor de antropologie socială la Universitatea din Cambridge.

¹⁸ Jack Goody, *Inheritance, property and marriage in Africa and Eurasia*, „Sociology”, vol. 3, issue 1, 1969, p. 55–76.

¹⁹ Jack Goody, Joan Thirsk, E. P. Thompson, *Family and inheritance. Rural society in Western Europe, 1200–1800*, Cambridge University Press, 1976.

psihologice. Cea mai importantă transformare în mentalitate a intervenit în perioada premodernă. „Individualismul afectiv” și-a făcut apariția la familiile de comercianți din Florența renașcentistă, apoi s-a răspândit în secolul al XVII-lea și al XVIII-lea în Anglia și a fost adoptat de gentry (mica nobilime), aristocrație și burghezie. Acest tip de cercetare fundamentală centrată pe latura psihologică a familiilor a legat strategiile de moștenire de așa-numita „landed elite” (elita posesoare de pământ) și a demonstrat în cazul Angliei o continuitate și o stabilitate vreme de 340 de ani. Din 1540 până după criza agricolă din 1880, strategiile succesoriale și distribuția pământului s-au legat intrinsec de dorința arzătoare de a conserva averea familiei intactă și a o transfera generației următoare conform principiului primogeniturii²⁰ (primului născut). „Individualismul afectiv” însemna mai multă libertate pentru soții și copii, independent de presiunile coercitive paternale economice și morale.

Istoricul și antropologul american David Kertzer a abordat complicata problemă a sistemului de moștenire, accentuând situația particulară a Franței, unde după introducerea Codului civil (1804) se interzicea moștenirea inegală atât de prezentă până atunci în sudul Franței („stem family”). Tipologic, sistemul non-egalitar (Islanda, nordul Spaniei, provinciile alpine austriece cu excepția Tirolului, Boemia, Moravia) a corespuns cu „stem family” (familia ramificată) unde se desemna un singur moștenitor unic, iar sistemul egalitar (Dalmția, Croația, Bosnia-Herțegovina, Suedia, Elveția) cu „nuclear family” (familia nucleară). Trebuie avut în vedere că nu toți locuitorii dețineau pământ pe care să-l transmită descendenților, iar alte categorii sociale aveau doar drept de folosință asupra pământului și nu-l puteau lăsa moștenire (situații întâlnite în nordul Italiei, centrul și sudul Franței, zone asociate cu „joint family household”)²¹.

O observație generală se leagă de complexitatea și variația practicilor și normelor de moștenire, fapt demonstrat de: Antoinette Fauve-Chamoux (sudul Franței și zona munților Pirinei), Gérard Béaur (centrul Franței), Marie-Pierre Arrizabalaga (Țara Bascilor), Fabrice Boudjabaa (regiunea Vernon din sud-estul Franței), Margarida Durães (nordul Portugaliei), Beatrice Moring (vestul Finlandei și nordul Suediei), Martin Dribe (Suedia), Tamas Faragó (Bazinul Panonic), Claudia Contente (Argentina), Mikolaj Szoltysek (Polonia), Richard Paping (nordul Olandei), Georg Fertig (sud-vestul Germaniei și Renania de Nord-Westfalia), Mary Louise Nagata (Japonia), Ofelia Rey (nord-vestul Spaniei), Siegfried Gruber (Serbia), Alice Velková (Boemia), Violeta Hionidou (insula grecească Mykonos), Paolo Matos (Insulele Azore). În mod repetat s-a argumentat că, dincolo de sistemele de moștenire care includeau sau excludeau femeile, care compensau sau nu tinerele fete cu zestre la

²⁰ Lawrence Stone, *Inheritance Strategies Among the English Landed Elite 1540–1880*, în vol. *Le modèle familial européen. Normes, déviances, contrôle du pouvoir. Actes des séminaires organisés par l'École française de Rome et l'Università di Roma (1984)* Rome, École Française de Rome, 1986, Publications de l'École Française de Rome 90, 1986, p. 267–290.

²¹ David Kertzer, *Household history and sociological theory*, „Annual Review of Sociology”, vol. 17, 1991, p. 166.

căsătorie, trebuie luată în considerare dimensiunea emoțională. Ideea centrală subliniată și reiterată de cercetători se leagă de constatarea că uneori emoțiile/afectele au contat mai mult decât resursele materiale.

De la eseu sociologului american Peter Uhlenberg despre moarte și familie²² până la propunerea profesorului de la Downing College de demografie și geografie istorică Richard Smith de a explora legăturile dintre pământ, înrudire și „ciclul vieții” („life-cycle”)²³ se confirmă că moștenirea nu poate fi izolată de alte instituții care reglează și distribuie averea. Cu alte cuvinte, trebuie să existe o conexiune puternică și durabilă între clasicele fenomene demografice – natalitate, nupțialitate, mortalitate, divorțialitate.

Seria de studii noi și originale despre practici succesoriale, strategii matrimoniale și structuri familiale scrise la 12 mâini, coordonate de Anne-Lise Head-König și Peter Pozsgai²⁴ confirmă marea diversitate a sistemelor succesoriale în Europa și practicile diferite, de la moștenitor unic, la moștenirea egalitară între copii.

Sistemele de succesiune și aranjamentele matrimoniale au determinat condițiile de viață din interiorul familiei/gospodăriei și bunăstarea („well-being”) acestora. La întrebarea cum și-au asigurat familiile bunăstarea, un răspuns documentat a venit din partea grupului de specialiști condus de Cristina Borderías (profesoară de istorie modernă la Universitatea din Barcelona) prin intermediul unui proiect COST. Volumul coordonat de Margarida Durães (Universitatea din Minho), Antoinette Fauve-Chamoux (Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales, Paris), Llorenç Ferrer i Alòs (Universitatea din Barcelona) și Jan Kok (International Institute of Social History, Amsterdam) concentrat asupra conceptului de „well-being”²⁵ propune o perspectivă istorică trans-națională comparată. Cele două momente cruciale petrecute în interiorul familiilor – alegerea partenerului la căsătorie și transmiterea averii înaintea decesului –, au fost discutate pe baza unor indicatori standardizați și a unor scheme de clasificare construite pentru diferite regiuni istorice ale Europei, diferite structuri economice, diferite legi și coduri normative, diferite sisteme de familie. Dincolo de importanța istorică a matrimoniului, strategiile de selecție ale partenerului și de transfer patrimonial, au fost subliniate diferențele de gen dintre bărbat și femeie atunci când vine vorba de „well-being” (căsătorii legitime, coabitând în afara legii, moștenind legal averea ori fiind excluși de la moștenire).

Complexele cercetări din Europa Occidentală contrastează cu paupertatea investigațiilor despre moștenire din Transilvania modernă. Într-un alt articol am

²² Peter Uhlenberg, *Death and the Family*, „Journal of Family History”, vol. 5, issue 3, 1980, p. 313–320.

²³ Richard Smith, *Land, kinship and life cycle*, Cambridge University Press, Cambridge, 1985.

²⁴ *Inheritance Practices, Marriage Strategies and Household Formation in European Rural Societies*, coord.: Anne-Lise Head-König, Peter Pozsgai, Turnhout, Brepols, 2012, 337 p.

²⁵ *The transmission of Well-Being. Gendered Marriage Strategies and Inheritance Systems in Europe (17th–20th Centuries)*, eds.: Margarida Durães, Antoinette Fauve-Chamoux, Llorenç Ferrer i Alòs, Jan Kok, Peter Lang, 2009.

explicat de ce tematica rămâne un șantier deschis, cu multe pete albe, necunoscute²⁶. Exemple oferite prin studii de caz aplicate unor orașe (Sighișoara²⁷, Arad²⁸) dovedesc că recursul la testament era mai frecvent din partea elitei economice. Un interes particular s-a acordat testamentelor maghiare din Transilvania premodernă²⁹, testamentelor din Oltenia premodernă și modernă³⁰ și testamentelor unor personalități celebre descendente din marile familii boierești muntene, acestea din urmă reunite de Georgeta Filitti într-o antologie corespunzătoare anilor 1599 și 1917³¹.

Preocupat de regimul proprietății în zonele rurale izolate (ca satele din Vrancea) în care domnea obștea devălmașă, Henri H. Stahl (1901–1991) a contribuit la cunoașterea amănunțită a realității satului românesc interbelic. Membru al echipei și școlii gustiene, cea mai de succes școală de sociologie rurală din Europa, a predat la Catedra de Sociologie Rurală (1943–1948) a Universității din București. Cu studii istorice (a fost elevul lui Nicolae Iorga) și juridice (a fost premiat de Baroul Ilfov) a participat la 18 campanii monografice în toate regiunile Țării Românești. La cererea lui Dimitrie Gusti, în 1936, a construit Muzeul Satului din București, o premieră mondială prin concepția lui muzeografică. A fost unul dintre principalii reprezentanți ai cercetării sociologice empirice din România, metodolog și autor de studii de referință în domeniul culturii populare. A aplicat metoda monografică la mai multe comunități, care se dovedesc a nu fi fost mase amorfe și inerte, ci dimpotrivă capabile de acțiuni militare, dispunând de o categorie socială, de căpetenii capabile să se organizeze și în forme sociale.

²⁶ Daniela Deteșan, *Legislație și surse notariale la românii din Transilvania (sfârșitul secolului al XIX-lea). Preliminariile unei analize*, în vol. *Societate, cultură, demografie. Omagiu profesorului Corneliu Pădurean la împlinirea vârstei de 70 de ani*, coord.: Ioan Bolovan, Doru Sinaci, Cluj-Napoca, Academia Română, Centrul de Studii Transilvane, 2022, p. 327–340.

²⁷ Mihai Adonis, *Date privind istoricul familiei Boiu din Sighișoara. Testamentele lui Zaharia Boiu senior*, „Revista Bistriței”, XVIII, 2004, p. 269–280.

²⁸ Daniela Deteșan, *Testamentul mecenatului Nicolae Simu*, „Revista Bistriței”, XVIII, 2004, p. 259–267; Corneliu Pădurean, *Testamente ale unor locuitori din Arad de la începutul secolului al XIX-lea*, în vol. *Reprezentări ale morții în Transilvania secolelor XVI–XX*, coord. Mihaela Grancea, Cluj-Napoca, Edit. Casa Cărții de Știință, 2005, p. 167–173.

²⁹ Ildikó Horn, *Testamentele maghiare din Transilvania premodernă*, „Caiete de Antropologie Istorică. Oamenii și Moartea în Societatea Românească”, III, 2004, nr. 1–2 (5–6), p. 107–118. A se vedea și proiectul OTKA, *Testamentele din Transilvania (1541–1715)*, inițiat în 2001 de Ildikó Horn, Kinga Tüdös și Enikő Rűsz-Fogarasi, finalizat prin publicarea a patru volume, sub titlul *Erdélyi testamentumok*, Târgu-Mureș, Edit. Mentor, 2003–2011.

³⁰ Nicolae Mihai, *Ultimul gest. Atitudini și reprezentări față de moarte în sursele testamentare din Oltenia*, în vol. *Cum se scrie istoria. Apelul la științe și dezvoltările metodologice contemporane*, coord.: Radu Mârza, Laura Stanciu, Alba Iulia, Edit. Aeternitas, 2003, p. 283–295; Nicolae Mihai, *Sensibilitatea față de moarte în testamentele din Oltenia premodernă și modernă (1700–1870)*, „Caiete de Antropologie Istorică”, III, 2004, nr. 1–2 (5–6), p. 119–142.

³¹ Georgeta Filitti, *Testamente. Antologie*, București, Edit. Notarom, 2007, p. 225–234 (vezi testamente domnești – Mihail Strurdza, 1834–1849, Alexandru I. Cuza, 1859–1866, Carol I, 1866–1914; testamente bisericești – călug. Dosithe Filitti, arh. Al. Șterca Șuluțiu, ep. Melchisedec Ștefănescu; testamentul lui Gh. Rosetti Roznovanu, etc.).

Campanii de teren, metode de eșantionare și analiză statistică, o enormă cantitate de lectură și o bună formație profesională au stat la baza analizelor lui Paul-Henri Stahl (1925–2008), reprezentant marcant din ultima generație de sociologi aparținând aceleiași „Școli Gusti” de la București. Cercetările legate de proprietate, grupul domestic, imaginarul colectiv în comunitățile europene tradiționale au arătat caracterul comunitar al proprietății. În același cadru dominat de sisteme familiale, organizarea habitatului și a gospodăriei țărănești, relații de înrudire și transmiterea proprietății, o considerabilă cantitate de informații a oferit profesorul Gheorghe Șișeștean³² (1954–2012) de la Universitatea din Oradea.

Atenția crescută îndreptată spre analiza mentalităților thanatologice a deschis în istoriografia românească o paletă distinctă de preocupări sub influența cercetărilor franceze, pe linia lui Lucien Febvre, Philippe Ariès, Pierre Goubert, Emmanuel Le Roy Ladurie, Michel Vovelle, François Lebrun, Pierre Chaunu. Dincolo de o aparentă stereotipizare a discursului testamentar, tributară legislației și convențiilor sociale, lectura testamentelor corespunzătoare epocii absolutiste oferă posibilitatea descifrării ansamblului complex de trăiri și sentimente experimentate, deopotrivă de bărbați și de femei, în momentul critic al conștientizării apropierei morții. Remarcabila muncă a profesorului Toader Nicoară, deschizător de șantier de cercetare în istoria mentalităților colective și imaginarului social, fondatorul și mentorul *Caietelor de Antropologie Istorică*³³, istoricului Marius Rotar³⁴ de la Universitatea din Alba-Iulia consacrată morții, muririi și atitudinii în fața morții, a profesoarei Mihaela Grancea³⁵ de la Universitatea din Sibiu despre reprezentările, sensibilitățile și comportamentele legate de sistemul morții este reprezentativă pentru zona Ardealului și se poate consulta cu folos.

5. Metodologie și critica surselor

Publicarea surselor aferente succesiunii (testamente, donații, inventare de avere, protocoale pentru cazul de moarte, liste cu cheltuielile de înmormântare) și diversificarea metodelor specifice (analiza cantitativă și calitativă, studiul de caz, prosopografia, analiza comparativă) lărgesc semnificativ cunoașterea asupra

³² Gheorghe Șișeștean, *Grupuri domestice, relații de înrudire și transmiterea proprietății*, „Sociologie românească”, nr. 4, vol. III, 2006, p. 103–110.

³³ „Caiete de antropologie istorică. Oamenii și moartea în societatea românească”, III, nr. 1–2 (5–6), ianuarie-decembrie 2004.

³⁴ Marius Rotar, *Discurs testamentar în Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul secolului XX*, „Annales Universitatis Apulensis. Series Historia”, 9/I, 2005, p. 111–126; Idem, *Moartea în Transilvania în sec. al XIX*, vol. I–II, Cluj-Napoca, Edit. Accent, 2006–2007.

³⁵ *Reprezentări ale morții în Transilvania sec. XVI–XX*, coord. Mihaela Grancea, Cluj-Napoca, Edit. Cărții de Știință, 2005; *Discursuri despre moarte în Transilvania sec. XVI–XX*, coord.: Mihaela Grancea, Ana Dumitran, Cluj-Napoca, Edit. Cărții de Știință, 2006; *Death and Society. Transdisciplinary Studies*, coord. Mihaela Grancea, Cluj-Napoca, Edit. Cărții de Știință, 2008.

subiectului. Un asemenea demers necesită cunoașterea limbilor izvoarelor (româna cu caractere chirilice până în 1862³⁶, maghiara, germana) și paleografiilor aferente. Editarea documentelor, cu toate etapele pe care le implică (selectare, transcriere, colaționare, traducere, regestare, identificarea onomasticii și toponimiei, note critice) rămâne un demers dificil și migălos.

Legile moștenirii și succesiunea testamentară stabileau redactarea unor documente în care găsim informații cu ajutorul cărora măsurăm nivelul de trai și bogăția locuitorilor. Departate de a fi perfecte, inventarele de avere se prezintă sub forma unor liste detaliate ale obiectelor și bunurilor deținute de indivizi de-a lungul vieții³⁷. Sunt acte relevante pentru a reconstitui interioarele ardeleni, anexele gospodărești (grajd, șură, pivniță), piesele de mobilier, vesela și tacâmurile, lenjeria și hainele de pat, porțelanurile, îmbrăcămintea, cărțile, icoanele de perete, bani, datoriile rămase de achitat, vitele și animalele din gospodărie, uneltele economice, cheltuielile de înmormântare, slujbele și rugăciunile rânduite pentru iertarea păcatelor³⁸.

Testamentele se limitează la câteva pagini (1–2, maxim 3–4) în care testatorul este liber să dispună de avere așa cum dorește („voind a dispune după placul meu

³⁶ Ana Grama, *Mesajul scrisului românesc din documente sătești transilvănene (1810–1860)*, „Revista Arhivelor”, LXVI, vol. LI, nr. 4, 1989, p. 349–356.

³⁷ Iată un exemplu: „Inventar care s-a luat peste averea lui Iacob Gușa din Rodna, proprietar de case și de moșie, repausat în 30 de zile a lunii lui noiembrie 1860. De față au fost din partea moștenitorilor, Arsente Gușa, fiul răposatului; Din partea comisiei, Ion Iftene Domide și Constantin Filipoi, prețuitori; Avacom Anca, președinte comunal. 1) Starea activă. O casă de lemn cu tindă și cămară și tot sub același acoperământ șura și grajul sub nr. 282 cu grădină cu tot, în preț de 60 fl. Un car de boi făcut de lemn cu tot ce se cuvine la car și două lanțuri, în preț de 10 fl. Un plug de lemn cu tot ce se cuvine la el, în preț de 3 fl. Toate peste câte am dispus și se află în casă în preț numai de 1 fl. 60 cr. O casă în câmp la Schany, de lemn, în preț de 10 fl. Un loc de două care de fân la Șanț între vecini Sidor Belei și Arsente Gușa prețuit cu 5 fl. Un loc de două care de fân în Blegi, lângă vecini Daniel Gușa și Arsente Gușa prețuit cu 5 fl. Un loc de arat de o jumătate de zi și ¼ care de fân între vecini Sidor Steopan și Arsente Gușa prețuit cu 5 fl. Un loc de o zi de arat Pe Poderei între vecini Daniel Gușa și Crimon Porciu prețuit cu 1 fl. 20 cr. Suma activă: 100 fl. 80 cr. 2) Starea pasivă. După cum arată alăturata intrare a rămas răposatul dator în Casa Miserilor [Săracilor] din Rodna cu 10 fl. La îngropăciune s-au cheltuit: La d. paroh din Rodna pentru prohod, cu cantor și cu clopote cu tot și pentru dezlegări 13 fl. Pentru copârșeu s-a plătit 1 fl. 95 cr. Pentru făcutul gropii s-a plătit 70 cr. Pentru un font [unitate de măsură echivalentă cu ½ kg] de ceară și un font de lumini de seu [grăsime animală] s-a plătit lui Bogdan 1 fl. 70 cr. Șapte tindeauă [ștergar din bumbac tradițional] pentru dusul răposatului și a poporenilor [pentru care] s-au plătit 1 fl. 80 cr. O ferdelă [măsură de capacitate egală cu circa 20 de litri] de vinars s-a dat 2 fl. 40 cr. Doi metri de grâu s-a plătit 4 fl. Două cupe [vas de lemn cu capacitatea de jumătate de oca] de poame, patru cupe de pere și ce a trebuit la pomeni s-a dat 1 fl. 95 cr. Suma activă este 100 fl. 80 cr. Alăturându-se suma pasivă cu 38 fl. 30 cr. Mai rămâne avere gata de 62 fl. 50 cr. Rodna, în 22 decembrie 1860. X Arsente Gușa, fiul răposatului; X Ion Iftene Domide, X Constantin Filipoi, prețuitori; Martori: X Zaharie Filipoi, X Chifor Anița subscris prin Anca; Avacom Anca președinte comunal. Original cu timbru de 36 creițari; vezi Serviciul Județean Bistrița-Năsăud al Arhivelor Naționale [infra: S.J.A.N. Bistrița-Năsăud], Fond Sedria Generală a Districtului Năsăud [infra: Fond S.G.D.N.], f. 20–21.

³⁸ Daniela Deteșan, *Inventarele de averi din Transilvania, o nouă sursă de istorie economică*, în vol. *Fenomene economice și financiare în spațiul românesc în secolele XIX–XX*, coord.: Iosif Marin Balog, Ioan Lumperdean, Rudolf Gräf, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2016, p. 11–46.

pentru cazul morții de averea mea”). Formulări standard de genul „la minte deplină și din voie liberă” sau „din libera mea voie” sunt obligatorii și arată că testatorul avea discernământ.

„Cu mintea întreagă” și-a redactat testamentul preotul greco-catolic din Leșu. Anton Mălai (1804–1857) a studiat la Școala Normală din Năsăud, a fost cantor, apoi dascăl și preot în parohia de la poalele munților Bărgăului. A fost hirotonit în 1832 s-a căsătorit în satul natal cu Melania Pleșcan și au avut împreună șase copii: Ion (profesor de istorie și geografie în Năsăud), Mihai (notar și învățător în Leșu), Ioana, Irina, Anastasia, Ana (căsătorită cu un frate al poetului George Coșbuc)³⁹. A fost autorul unei *Însemnări despre biserica din Leșu* publicată de Ștefan Buzilă în 1928. Sub episcopul greco-catolic Ioan Alexi, preotul Anton Mălai a lucrat la zidirea bisericii de piatră din Leșu (1850–1853), jertfindu-și averea și zdruncinându-și grav sănătatea. Nu a reușit să vadă biserica cu hramul „Sfinții doctori fără arginți Cosma și Damian” terminată, căci a murit de boală de apă (15 iulie 1857)⁴⁰. Întreaga avere mișcătoare și nemișcătoare a lăsat-o soției sale, iar după moartea acesteia, moșia urma să se împartă în mod egal între cei doi băieți. Fetele, măritate, erau excluse de la moștenire deoarece au primit zestre la căsătorie, iar cele nemăritate primeau la căsătorie parte egală din toată averea mișcătoare⁴¹.

Înlăturarea fetelor de la moștenirea părintească a avut ca efect divizarea proprietății numai pentru băieți, deci o fragmentare mai redusă a proprietății⁴². Sursele care ilustrează această practică se verifică și în cazul lui Ion Scridon originar din Mocod. Proprietar a 29 de parcele dintre care 2 erau fânațe și grădini, iar restul de

³⁹ *Leșu și Leșenii – Mărturii pentru neuitare, repere monografice*, coord.: Simion Lupșan, Adrian Onofreiu, Nicolae Lupșan, Maria Suciu, Mircea Suciu, Cristian Suciu, Bistrița, Edit. Mesagerul, 2003; Marius Mălai, *Istoria renumitei familii Mălai din Transilvania, Leșu, Județul Bistrița-Năsăud. Repere genealogice (1689–2005)*, Cluj-Napoca, Edit. Napoca Star, 2007, p. 78–80.

⁴⁰ Anton Coșbuc, *Contribuții la istoricul bisericii din Leșu*, „Arhiva someșană”, nr. 17, 1933, p. 263–264.

⁴¹ „Toată astă se află avere mișcătoare și nemișcătoare, precum casa, șuri, grajduri, apoi două grădini și la câmp locurile cu toate olatele [acareturi] ce se află pe ele, să fie sub stăpânirea muierii mele Melania, apoi din averea mișcătoare precum oile, boii, caii, vacile, carul, căruța, cu un cuvânt tot ce se află la casa noastră și unelte de trebuință cu aceea condițiune să le stăpânească și poarte ca dânsa să fie îndatorată cu averea prescrisă a crește pe toți pruncii rămași, dar mai cu seamă a ajuta și a sprijini cu cele de lipsă acei doi prunci Ion și Mihail care acum se află la școală, ca aceștia să mai poată învăța și înainta știința spre așa fericire. 3) După aceea las ca după trecerea mumă-sa pruncii mei cu armonie frățească și dragoste să-și împartă în drepte părți toată averea rămasă; cu aceea adăugire că cele două fete măritate, Ana și Ioana, fiindcă după puțină le-am înzestrat și așa n-au de a mai face altă pretindere la averea rămasă, apoi Irina și Nastasia de vor trăi să ajungă la căsătorie, atunci se îndatoresc frații a le face parte dreaptă din toată averea mișcătoare; însă moșia părintească să o împartă frații în drepte părți unul cu altul, ca dragostea frățească să rămână neostenată între ei”. Vezi testamentul original, cu timbru și sigiliu roșu de ceară la S.J.A.N. Bistrița-Năsăud, Fond personal Anton Mălai, cota 290/1857, f. 1; publicat în vol. *Căsătorie și moștenire ...*, p. 165–166.

⁴² V. Petrescu, *Vechiul drept românesc și indivizibilitatea lotului țărănesc*, „Sociologie românească”, II, 1937, nr. 4, p. 168.

27 locuri de arat (după cum figura la 9 noiembrie 1865 în cartea de cadastru)⁴³, Scridon era tată a patru fete: Marina, Maria, Nastasia și Irina. Toate și-au primit zestrea potrivită la căsătorie. În lipsa unui moștenitor de sex bărbătesc, văduvlul greco-catolic în vârstă de 70 ani și-a testat averea ginereului său Vasile Cumaș din Săsarm, pe care l-a adoptat pe moșie și care s-a căsătorit cu una din fetele sale⁴⁴.

Sistemul moștenitorului unic apare operational, în ciuda legislației egalitare. Deopotrivă, puteau fi moștenitori unici bărbați și femei. Prin dispoziție testamentară, Vasile fiul lui Iacob Zegreanu se declară „ered universal”, dobândind „două case de lemn, trei grădini și toate vitele”. Surorile sale, Nastasia și Flora, și-au primit partea de avere sub forma dotei. În consecință, la moartea tatălui nu puteau să pretindă nimic fratelui⁴⁵.

Văduvlul Oprea Zegreanu din Salva a desemnat-o „eredă universală” pe fiica cea mică Iuliana, care a rămas în casa părintească împreună cu soțul și copiii. Celelalte două surori, Nastasia și Palagia, ambele măritate, au renunțat la moștenire, primind fiecare dota cuvenită, adică „un pământ, două vaci și o junincă”⁴⁶.

Analiza surselor dezvoltă o suită de interogații: Aveau copiii un rol în îngrijirea părinților la bătrânețe ? Dar nepoții ? Pe cine moșteneau copiii ilegitiimi și cât primeau din averea familiei ? Au fost femeile căsătorite sau văduvele dezavantajate de legislația absolutistă ? Cum se administra averea orfanilor ? După codul austriac soții aveau drept de moștenire reciproc, fără vreo distincție între avere. Cu alte cuvinte, între ei era egalitate⁴⁷. Istoricul austriac Karl Kasser (1952–2002) a arătat că drepturile de moștenire pentru femei stipulate de legislația modernă s-au ignorat în practică, cel puțin în context rural. Procesele economice au avut un impact mai mare asupra compoziției familiei și formării gospodăriei, decât legislația⁴⁸.

În anul 1850 soldatul Dumitru Pradan a decedat în Galiția, lăsând o văduvă, Iftenia, cu trei copii. Averea rămasă s-a divizat în părți egale copiilor: Ioana, Pavel și Toader Pradan⁴⁹. Minorul Toader Pradan a decedat la vârsta de 8 ani în data de 1 mai 1856. Confom legii, mama lui avea drept să moștenească partea sa de avere. Sedria Orfanală⁵⁰, instituția îndreptățită să aranjeze conscrierea cazului de moarte a orfanului și să evalueze partea lui de avere din averea totală (descrisă în protocolul

⁴³ S.J.A.N., Fond S.G.D.N., XCVII/5, f. 14.

⁴⁴ *Testamente din districtul Năsăud*, p. 101–103.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 110–111.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 104–105.

⁴⁷ *Comunicarea d-lui Andrei Rădulescu asupra dreptului de moștenire al soțului supraviețuitor în legislația comparată, „Îndreptarea”, VII, nr. 110 din 16 mai 1925, p. 2.*

⁴⁸ *Household and family in the Balkans. Two decades of historical family research at University of Graz*, ed. Karl Kasser, Viena, LIT Verlag, 2012, p. 28–29.

⁴⁹ Vezi documentul de împosonare nr. 1596/30.05.1854 în: S.J.A.N., Fond S.G.D.N., XCVII/27/1867, f. 3.

⁵⁰ Sedria Orfanală era o instituție creată special pentru administrarea averii minorilor orfanilor și pentru rezolvarea chestiunilor tutelare.

nr. 1009/22 mai 1866) a început să dezbată moștenirea în sensul legii⁵¹. Conscrierea cazului de moarte nu s-a putut realiza, deoarece fratele decedatului, Iacob Pradan (vice-notar orfanal la Sedria Generală din Năsăud) nu s-a prezentat, fiind bolnav. S-a înfățișat numai sora și mama răposatului. Chestionate fiind despre averea rămasă de Toader Pradan ele au răspuns că nu o cunosc. În consecință, Sedria nu putea inventaria o avere ce nu-i este cunoscută. Pe baza §120 din Patenta din 9 august 1854⁵² și a §736 din Codul Civil Austriac s-a întocmit inventarul averii rămase după Toader Pradan din Năsăud, apoi s-a emis declarația de ereditate și s-a dezbătut lăsamântul. În condițiile în care orfana Ioana Pradan a decedat și ea la 9 martie 1869, unchiul Iacob Pradan s-a declarat moștenitor condiționat după lege la această ereditate.

Decesul unuia dintre soți producea de cele mai multe ori un declin în starea economică și emoțională a soțului supraviețuitor. Recăsătoria era o soluție pentru a contrabalansa această decădere. Important era de găsit un suport economic (pentru văduve) și de găsit ajutor în munca domestică și îngrijirea copiilor (pentru văduvi). La 8 februarie 1862 Floarea Ureche, văduvă din Ilva Mare încheia un contract de căsătorie cu Nicolae Rauca. Potrivit acestuia, dacă bărbatul murea înaintea femeii fără să rămână copii după el, atunci toată averea revenea soției, „ca dreaptă proprietate de veci și ea să fie liberă apoi a dispune cu ea ce va dori”. Dacă femeia deceda înaintea bărbatului, tot ce avea primea bărbatul „ca proprietate de veci și nimeni să nu aibă dreptul de a se mai întinde sub niciun pretext la el”. Floarea Ureche a donat trei pământuri pentru biserica greco-catolică din Ilva Mare – unul de pășune (sub nr. top. 4196, de 714 ogri) și două de arătură (sub nr. 4197 de un iugăr, respectiv sub nr. top. 578 de un iugăr⁵³). La moartea văduvei survenită la 22 februarie 1868 s-a prezentat ginerele ei, Pavel Galan de 47 ani, care declara că „el a trăit cu socrii lui într-o casă și pită 15 ani și le-au fost averea mestecată”. Prin urmare, pretindea 500 florini din averea răposatei. Toată averea văduvei împreună cu a soțului Nicolae Rauca făcea 1.544 florini (patru boi în preț de 160 florini, patru cai de 120 florini, șapte vaci de 180 florini, 70 oi de 350 florini, 20 miori de 40 florini, 10 stupi de 60 florini, 50 mierțe de mălai de 50 florini, 30 mierțe de grâu de 42 florini, 10 mierțe de orz de 9 florini, 40 mierțe de ovăz de 20 florini, două cojoace de 20 florini, un pieptar mătăsit verde de 8 florini, un suman, un pantalon, cămeși de 30 florini, mobile, economice de 20 florini, una casă în sat și una în câmp cu moșia Floarei Ureche de 400 florini)⁵⁴. Pe baza contractului de căsătorie, soțul s-a declarat moștenitorul averii lăsate de Floarea Ureche și a solicitat Sedriei eliberarea documentului de împosesionare, ceea ce s-a și întâmplat.

Testamentele sunt acte din care desprindem obiceiuri, cutume, aspecte legate de genealogii, viața cotidiană, de viața unor familii. Documentele din dosarele de succesiune ne introduc mai repede și mai adânc în „epoca Bach”. Ele pot constitui un punct de pornire pentru cercetări viitoare. Uneori cu detalii legate de conflicte și

⁵¹ S.J.A.N., Fond S.G.D.N., XC VII/27/1867, f. 4.

⁵² Articolul se referă la declarația de ereditate.

⁵³ S.J.A.N., Fond S.G.D.N., CV/13, f. 4.

⁵⁴ *Ibidem*, f. 17.

neînțelegeri. Fetele Teodorei Mărcuțiu nemulțumite de părțile inegale de avere pe care le-au primit s-au declarat moștenitoare ale averii nu după testamentul lăsat de mama lor la 2 iulie 1863, ci după lege⁵⁵. Spre deosebire, în spiritul legii, în armonie și mod egal și-a împărțit averea Ion Selegianu, țăran de 48 ani din Bistrița-Bârgăului, care a lăsat prin testament fiecareia dintre fetele sale (Paraschiva, Ioana, Axinia și Ioana) „patru adusături de fân cu pădure, o zi de arat la câmp și o săptămână de moară de fierăstrău”⁵⁶.

6. Concluzii

Plecând de la teoriile dezvoltate în literatura de specialitate, articolul propune o reconstituire calitativă a transmițerilor inter-generaționale din Transilvania în perioada neoabsolutistă. Coroborând surse extrase din dosarele de succesiune dezbătute la Sedria Generală a Districtului Năsăud ni se relevă, în ciuda legislației egalitare, „imposibila egalitate” atunci când averea părintească trebuia împărțită între descendenți. Un simț accentuat al proprietății. Trebuie ținut cont de câțiva factori care limitează cercetarea și constrâng la o analiză bazată pe un studiu de caz. Problema majoră cu care se confruntă cercetătorii români este lipsa bazelor de date. De aceea, deocamdată nu se pot realiza analize statistice avansate. Într-o societate tradițională, impregnată de sentimentul religios nu surprind dispozițiile în favoarea bisericii. În comunele năsădene s-au plătit slujbe funerare, s-au făcut donații în lada bisericii, s-au testat parcele de pământ în folosul comitetelor parohiale. Un număr important de donatori au înființat fundații pentru progresul școlar și cultural al românilor. Dincolo de argumentațiile sprijinite pe date istorice rămâne concluzia că instituția moștenirii și succesiunii are resurse importante și încă multe de dezvăluit. Este necesară revitalizarea acestui câmp istoriografic și o reconsiderare a clișeele care reproduc imagini negative asociate cu sărăcia, mizeria și înapoierea țăranului român. Studiile trebuie să devină mai aplicate pe documente inedite și mai sofisticate prin analize și tehnici multi regresionale. O privire nouă asupra societății rurale și a modului în care aceasta se raportează la pământ este necesară. În Transilvania, tradițional, țăranul era trist, oprimat, rutinat; spre deosebire, fermierul englez era antreprenor, inovator, purtător al revoluției agricole. Ce contrast apare între imaginea masei amorfe de țărani umili, neștiutori de carte⁵⁷ și elita rurală românească adică „fermentul, drojdia care face să dospească aluatul dens al unei societăți țăărănești”⁵⁸!

⁵⁵ S.J.A.N., Fond S.G.D.N., CIV/62, f. 4.

⁵⁶ S.J.A.N., Fond S.G.D.N., XXXVII/43, f. 15.

⁵⁷ În 1880 proporția știutorilor de carte la românii din Ungaria era de 8,9% față de 62,3% la germani și 31,4% la maghiari; în 1890 ea se va ridica la 14,1% pentru români (19,9% la bărbați și 8,2% la femei). Vezi *Magyar statisztikai Közlemények Új folyam*, XI, p. 358–360.

⁵⁸ Comparația îi aparține lui George Barițiu. Vezi Simion Retegan, *Satul românesc din Transilvania. Cîtor de școală, 1850–1867*, Cluj-Napoca, Edit. Echinox, 1994, p. 5.